

XII VE XIII. YÜZYILLARDA ORTA ASYA'DA YETİŞMİŞ İLİM ADAMLARININ ARAP DİLİNE KATKILARI

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Türklerin İslam Medeniyetine katkıları her alanda olduğu gibi Arap dili alanında da gerçekleşti. Türkler İslam Medeniyetinin dili sayılan Arap diline çok önem verdiler ve bu dilin öğretilmesi için önemli eserler ortaya koydular¹.

Buhara, Semerkant, Harezm, Curcan, Fergana, Tus, Erdebil, Berde ve Kaşgar gibi vilayetler ve büyük şehirlerde medreseler kurularak Arapça ve İslamî ilimler üzerine eğitim vermeye başlandı. Yine bu dönemde halkın kullandığı dil olan Türkçe içinde Arapça kelimeler arttı. Diğer Müslüman milletlerle aynı İslamî dersler ve ilimler öğretildiğinden kültürlerde yakınlaşmalar oldu. İslamiyet, Türklerle diğer milletlerin ortak paydası hâline geldi. Meşhur Doğu dilcilerinin adlarını öğrendiğimiz zaman, Arapçanın bilimsel dil bilgisinin gelişmesinde büyük emeği olan bilim adamlarının çoğunun Türk veya Fars olduğu görülmektedir².

İlk dönemlerde; Halefu'l-Ahmar b. Hayyân el-Fergânî (ö.769), Abdullah b. el-Mubârek et-Türkî (ö.798), el-Farâbî (ö.950), el-Bîrûnî (ö.1048) gibi Türk asıllı alimler ile başlayan bu çalışmalar, Karahanlılar (990-1212), Gazneliler (963-1187), Selçuklular (1040-1308), Anadolu Selçukluları (1075-1318), Osmanlılarla (1299-1923) devam eden çizgide yüzlerce ilim adamı ve eserle devam etmiştir³.

Orta Asya'da yetişmiş ilim adamlarından Arap dili alanında eserler vermiş kişi sayısı oldukça çoktur. Bu sebeple bu çalışma XII. ve XIII. yüzyıllar arasında yaşamış Orta Asya'da yetişmiş ilim adamları ve Arap dili alanındaki eserleriyle sınırlandırılmıştır. Çalışmada Carullah Zemahşerî (1074-1144), Muhammed b. Bay Çuk (1098-1166), Muhammed b. Arslan el-Harezmî (1099-1139), Ali b. Muhammed b. Arslan (1098-1141), Ebu'l-Hasen el-Amerânî (1089-1164), Ebu'l-Feth Nâsır el-Mutarrizî (1143-1213), Ebû Yakûb es-Sekkâkî (1160-1228) gibi alimler ve Arap diline yaptıkları katkılar ele alınacaktır.

1. Carullah Zemahşerî (1074-1144):

¹ Naile Ağababa, *Ortaçağ Türk Dil Bilim Adamları*, Van 2006, s.15.

² Ahmet Kazım Ürün, "Ünlü Dil Bilgini Zemahşerî ve Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", Uluslararası Orta Asya'da İslami Kültür Kongresi, 2007, s.2.

³ Nejdet Gürkan, "İslam Medeniyet Dili Arapçanın Türk Kültüründeki Yeri ve Türklerin Bu Dile Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, s.609, Isparta 2007.

Asıl adı Mahmûd b. Ömer'dir. Harezmi'nin Zemahşer adlı köyünde doğdu ve buraya nispetle Zemahşerî lakabıyla tanındı. Mekke'de uzun yıllar ikamet ettiği için Allah'ın komşusu anlamındaki Cârullah lakabını aldı⁴.

Araplardan daha iyi bir Arapça bilgisine sahip olduğunu düşünüyordu. Öyle ki; onun, Ebû Kubeys Dağı'na çıkarak; “*Ey Araplar, gelin atalarınızın dilini benden öğrenin*” diye dil konusunda Araplara meydan okuduğu rivayet edilir⁵. Dile hâkimiyeti gerçekten yazdığı eserlerde ve söylediği şiirlerde, kasidelerde, methiyelerde açıkça görülmektedir.

Daha çok dille ilgilen bilgin, kimi zaman dinî alanlara da el atmıştır. Ancak tefsir ve hadis gibi dinî konuları dil açısından incelemiştir. *el-Keşşâf an Haka'iki't-Tenzîl* adıyla bir Kur'an tefsiri kaleme alan Zemahşerî, esasen burada Kuran metninin gramer yönünden ayrıntılı bir çözümlemesini yapmakta, geleneksel görüşleri irdelemekte ve Kuran'ın üslup bakımından güzelliği üzerinde durmaktadır⁶.

A. Dille İlgili Eserleri:

a. Esâsu'l-Belağa: Zemahşerî'nin, kelimelerin ilk harflerine göre alfabetik olarak hazırladığı Arapça bir sözlüktür. O zamana kadar telif edilen sözlüklerde bu sistematığı görmek mümkün değildi. Alfabetik olanlar da kelimelerin son harflerine göre sıraya konulmuştu. Onun, Arapçaya ne kadar hâkim olduğunu gösteren eseridir. Kelimelerin lügâvî ve mecâzî manaları verilirken eski Arap şiirinden bolca istifade edilmiş, ancak bu şiirlerin sahiplerine nadiren işaret edilmiştir. Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye tarafından basılmıştır.

b. el-Fâ'ik fî Ğarîbi'l-Hadîs: Alfabetik ve geniş bir hadis lügatidir. Hadislerde geçen garîb kelimeleri izah eder. Yazma olarak bir nüshası Ayasofya, Köprülü, Yeni Cami ve Şam Kütüphanesinde bulunmaktadır. İki cilt halinde Haydarabad (1324) ve Kahire'de (1364) basılmıştır.

c. el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh: Coğrafya lügatidir. Leiden'de 1856'da neşredilmiş ve Latinceye tercüme edilmiştir. Ayrıca Bağdat 1938 baskısı da vardır.

ç. A'cebu'l-Ucâb fî Şerhi Lâmiyeti'l-Arab: eş-Şenfera İbnü'l-Evs İbnü'l-Hacer'in Lâmiyyetu'l-Arab adlı eserinin (Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul 1971, II, 1539) şerhidir.

⁴ Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*, İstanbul 1996, s. 317-318.

⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara 1960, s. 286; Zekeriyâ Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, Yedi Kubbe Yay. Konya 2004, s.31.

⁶ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü* (Çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er), Ankara 1993, s.56-57.

Bu şerh diğer şerhler arasında en çok tutulan eser olmuştur.⁷ Eser, sadece lugat, müfredât ve nahiv yönünden şerh edilmiş, belâğat konularına girilmemiştir. İlk baskısı İstanbul'da (1300) yapılan eser, daha sonra Kahire (1328) ve Şam (1966)'da neşredilmiştir.

d. el-Müsteksâ fi Emsâli'l-Arab: Arap darb-ı meselleri (atasözleri) ne dairdir. *Esâsu'l-Belâğ'a*'da olduğu gibi burada da atasözleri ilk kelimelerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Zemahşerî, 3461 atasözünü sıralamakla yetinmemiş; açıklamalarına, doğuşuna, dil yapısına ve tahlillerine de yer vermiştir. el-Meydanî'nin *Mecma'u'l-Emsâl* adlı eseri ile aynı yılda yazılmıştır. İki müellif arasında rekabet olduğu rivayet edilmektedir. Eser, 1381'de Haydarabad'da neşredilmiştir.

e. Şerhu Makâmâtî'z-Zemahşerî:

f. Cevâhiru'l-Luğa:

g. Müteşâbih Esâmi'r-Ruvât:

h. Samîmu'l-'Arabiyye:

ı. Mu'cem 'Arabî Fârisî:

i. el-Mufassal fi'l-Luğa: Gramerle ilgili eserleri arasında en öne çıkanı, onu ünlü yapan eseridir. Arap dili gramerine dair bu eseri Zemahşerî 513-515 (1119-1121) yılları arasında yazmıştır. Kısa, muntazam ve net anlatımı sayesinde Doğuda klasik bir ders kitabı haline geldi⁸.

j. el-Enmuzec fi'n-Nahv: *el-Mufassal*'da ortaya çıkarılan meselelerin bilim adamları arasında polemiğe sebep olacağını ve eserinden sadece seçkinlerin faydalanabileceğini düşünen ez-Zemahşerî'nin *el-Mufassal*'ı yeniden düzenleyerek daha geniş bir okuyucu kitlesinin anlayabileceği şekle dönüştürdüğü eseridir.

k. Şerhu Ebyâti Kitâbi Sîbeveyhi: Hakkında detaylı bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda olduğu gibi Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının şerhi değildir.

l. el-Muhâcât bi'l-Mesâili'n-Nahviyye ev el-Ehâcî en-Nahviyye: Mısır'da Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de yazma olarak bulunmaktadır. Soru cevap şeklindedir. Arapçanın inceliklerini nükteli ve esprili bir şekilde anlatır.

⁷ Ahmet Suphi Furat, *a.g.e.*, s.67.

⁸ Zemahşerî, *el-Mufassal fi'l-Luğa*, 1. Baskı, Mısır 1323 H.

m. Mukaddimetu'l-Edeb: Müellifin, Harzemşahlardan Atsız'a ithaf ettiği gramer ve lügat kitabıdır. Bu kitapla Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvân-ı Lügati't-Türk*'ünde yaptığının aksine, Arapça bilmeyenlere Arapçayı öğretmek, aynı zamanda Araplara da, Arapçanın inceliklerini kavratmak üzere bu eserini yazmıştır⁹.

n. Nuketü'l-A'râb fî Ğarîbi'l-İ'râb (fî Ğarîb İ'râbi'l-Kurân): Hakkında bilgi yoktur.

o. el-Emâlî fi'n-Nahv: Hakkında bilgi yoktur.

ö. el-Mufred ve'l-Murekkeb ev ve'l-Müellif: Hakkında bilgi yoktur.

p. Şerhu Ba'di Müşkilâti'l-Mufassal: Hakkında bilgi yoktur.

r. Mes'ele fî Kelimâti's-Şehâde: Nahiv açısından kelime-i tevhidin tahlilini içeren bir risâledir.

s. el-Kistâs: Aruz hakkındaki eseridir. Corcî Zeydân, bu eserin Berlin ve Leiden'de yazma halinde bulunduğunu ifade etmektedir.

ş. el-Muhâcât fi'l-'Arûd: Aruz hakkındaki ikinci eseridir. Berlin ve Leiden'de bulunmaktadır.

t. Nevâbiġu'l-Kelim: Alfabetik kısa hikmetli sözlerden ibarettir. Üzerine bazı şerhler yapılmıştır.

u. Makâmâtu'z-Zemahşerî: Zemahşerî'nin Mekke'de 512/1118'de kaleme aldığı bu eser 50 makâmeyi ihtiva eder. Bu makâmeler nasîhat, irşad ve mev'izalardan ibarettir. Kendi şerhi ile birlikte 1313 ve 1325 yıllarında iki kere basılmıştır.

ü. Atvâku'z-Zeheb: Vaaz, nasihat, hikmet ve güzel ahlaka dair yüz makaleden ibaret makâmat türü bir eserdir. Aslıyla birlikte Almancaya tercüme edilmiştir. 1835'te Viyana'da ve 1863'te Stuttgart'ta basılmıştır. Fransızcaya da tercüme edilen eser, Paris'te 1876'da basılmıştır. eş-Şeyh Yusuf Efendi el-Esîr'in şerhiyle Beyrut'ta hicrî 1314 yılında basıldı. Hicrî 1321 yılında Mısır'da Temeddün Matbaasında el-Mirza Yusuf Han b. İ'tisâm el-Melik'in şerhiyle *Kalâ'idu'l-Edeb fî Şerh Atvâki'z-Zeheb* adıyla yayımlandı.

⁹ Selami Sönmez, "Ebû'l-Kâsım Mahmûd Zemahşerî ve Eseri Mukaddimetu'l-Edeb'in Didaktik Değeri", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.16, Sayı 40, s.147-169.

v. Dîvânu'z-Zemahşerî: Divanın tenkitli neşri Azmi Yüksel tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır¹⁰.

y. el-Kasîdetu'l-Ba'ûdiyye ve Uhrâ fî Mesâ'ili'l-Ğazâlî: Berlin'de yazma olarak bulunmaktadır.

z. Rebî'u'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahbâr: Muhâdarât konusuyla ilgilidir. İlmî, edebî ve tarihî metinlerden oluşur. Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye'de yazma olarak bulunmaktadır. Birçok muhtasarı vardır. Kahire'de basılmıştır.

z. en-Nasâ'ihu's-Siğâr ve'l-Bevâliġu'l-Kibâr: Zemahşerî hakkında araştırma yapan bazı edebiyat tarihçileri onun biri *en-Nasâ'ihu'l-Kibâr*, diğeri ise *en-Nasâ'ihu's-Siğâr* adında iki kitabının olduğunu belirtirler. Corci Zeydan bu kitaplardan birincisinin Kahire'de basıldığını, diğेरinin Berlin ve British Müzelerinde yazma halinde bulunduğunu nakleder. Ancak eserler *en-Nasâ'ihu's-Siğâr ve'l-Bevâliġu'l-Kibâr* adıyla Mısır'da Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye'de bulunmaktadır.

a.1. Nuzhetu'l-Mustenîs: İstanbul'da Ayasofya'da yazma halinde bulunmaktadır.

b.1. Sevâ'iru'l-Emsâl: Hakkında bilgi yoktur.

B. Hal Tercümesine Dair Eserleri:

a. Kitâbu Muştâbih Asâm er-Ruvât:

b. Makâlât:

c. Hasâ'isu'l-'Aşerati'l-Kirâmi'l-Berara: Aşere-i Mübeşşera (Cennetle Müjdelenen On Sahabe)'nın hayat hikayesini konu edinir.

d. Tilbatu'l-'Ufât fî Şerhi't-Tasarrufât:

e. Şâfi'u'l-'İyy min Kelâmi's-Şafi'î:

f. Şekâiku'n-Nu'mân fî Hakâ'iki'n-Nu'mân:

2. Alî b. Mes'ûd el-Fergânî (ö.?):

¹⁰ Bkz. Azmi Yüksel, *al-Zamakhshari's Life and a Critical Edition of his Dîwân* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Durham Üniversitesi, Ocak 1979. Divanın başka nüshaları da vardır: Bunlar: Kahire, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Edeb, Nu:529; Kahire, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, ez-Zekiyye, Nu:22; Şam, Dâru'l-Kutubi'z-Zâhiriyye, Nu:4164. Ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Yüksel, *a.g.e.*, s.92-103.

a. el-Mustevfâ fi'n-Nahv: el-Fergânî'nin iki cilt halindeki en önemli eseridir. Arap dili gramerinin nahiv kısmını ayrıntılı ve düzenli bir şekilde ele almaktadır. Birinci cilt, gramer ilminin konusu, mâhiyeti ve üstünlüğü ile başlar. İkinci cilt ise, sıfat konusundan başlar. Eserin dünyada 5 nüshasının olduğu bilinmektedir. 1987 yılında Muhammed Bedevî el-Mahtûn tarafından tahkik edilmiştir¹¹.

b. eş-Şâmil: Hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Sadece kaynaklarda böyle bir eserin varlığından bahsedilmektedir.

c. el-Vâfi fi'l-Kavâfi: Eser, şiirde kâfiye ve aruz kalıplarından bahsetmektedir. Küçük bir risâle şeklindeki eserin tek nüshası yirmi altı sayfadan oluşmaktadır (Kültür Bakanlığı, Nuruosmâniye Kütüphanesi, Nu: 1665).

3. Muhammed b. Bay Çuk (1098-1166):

Harzemlidir. Hamevî kendisi için; “Edebiyatta önder, Arap dilinde hüccet (delil) idi. ez-Zemahşerî’den ilim aldı.” demiştir¹². Arap diliyle ilgili eserleri arasında; “Takvîmu'l-Lisân fi'n-Nahv”, “el-İ‘câb fi'l-İ‘râb” gibi kitapları bulunmaktadır¹³.

4. Muhammed b. Arslan el-Harezmî (1099-1139):

Târîhu Harzem adlı Arapça eserin müellifidir. Arapça şiirleri ve mektupları bulunmaktadır¹⁴.

5. Alî b. Muhammed b. Arslan el-Harezmî (1098-1141):

Târîhu Harzem adlı Arapça eserin müellifi Muhammed b. Arslan el-Harezmî'nin oğlu olup, Arap şiiri ve edebiyatına ilgisiyle tanınmaktadır¹⁵.

6. Ebu'l-Hasen el-Amerânî el-Harezmî (1089-1164):

¹¹ Muhammed Bedevî el-Mahtûn, *el-Mustevfâ fi'n-Nahv*, thk., Dâru 's-sekâfeti' l-Arabiyye, Kâhire 1987; Ali b. Mesut el-Fergânî'nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Yılmaz, *Alî b. Mes'ûd el-Ferğânî'nin el-Mustevfâ fi'n-Nahv Adlı Eserinin Gramer Öğretimi Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tez, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2008; “Bir Gramerci Olarak ‘Alî b. Mes'ûd el-Fergânî'nin Nahivle İlgili Görüşleri ve Getirdiği Yenilikler”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9, Sayı 28, 2009/1, s.123-140.

¹² Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, VI, 2618; Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri-Harzem Dil Ekolü*, s.75.

¹³ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 215.

¹⁴ Hamevî, *Mucemu'l-udebâ*, V, 1960; Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri-Harzem Dil Ekolü*, s. 84.

¹⁵ Hamevî, *Mucemu'l-udebâ*, V, 1959; Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri-Harzem Dil Ekolü*, s. 88.

Harezmi bölgesi alimlerinden olup, Zemahşerî ile çağdaştır. Ondan ders almıştır. Kendisi Arap şiirini dinlemek ve yazmaktan zevk alırdı. Taşındığı peygamber sevgisi nedeniyle olsa gerek, Ka'b b. Zuheyr'in meşhur kasidesi "Burde"ye nazire yaparak Hz. Peygambere methiye söylemiştir¹⁶.

7. Ebu'l-Feth Nâsır el-Mutarrizî (1143-1213):

el-Mutarrizî'nin tam adı; Nâsır b. Abdisseyid Ebu'l-Makârim b. Ali el-Mutarrizî'dir. Bazı kaynaklarda ismi Nâsiruddîn olarak geçmektedir. el-Mutarrizî'nin künyesi kaynaklarda, Ebu'l-Feth ve Ebu'l-Muzaffer olarak geçmektedir. Harezmi'de doğduğu için kendisine el-Harezmi nisbesi verilmiştir. Ancak el-Mutarrizî nisbesi daha fazla şöhret bulmuştur. Bu nisbenin el-Mutarrizî'ye babasından dolayı veya kendisinin süslemecilik işi yaptığından dolayı mı verildiği bilinmemektedir¹⁷.

a. Kitâbu'l- Misbâh fi'n-Nahv:

Yüksek lisans tezi olarak Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Ali Yılmaz tarafından çalışılan bu eser müellif tarafından oğlu için yazılmıştır. Nahivle ilgili bir eserdir. Bu eser, talebeler tarafından rağbet görmüş, üzerine pek çok şerh ve haşiye yazılmıştır. Hindistan'ın Luknow şehrinde basılmış olup tarihi bilinmemektedir. *el-Misbâh*, beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler;

1. el-İstılâhatu'n-Nahviyye,
2. el-'Avâmilu'l-Lafziyyetu'l-Kıyâsiyye,
3. el-'Avâmilu'l-Lafziyyetu's-Sema'iyye,
4. el-'Avâmilu'l-Ma'naviyye,
5. Fusûlu'l-'Arabîyye.

b. el-Muğrib fi Tertîbi'l-Mu'rib:

Hanefî fıkhi ile ilgili bir fıkhi sözlüğüdür. el-Mutarrizî'nin şöhret bulan eserlerindedir. el-Ezherî'nin (v.h.370), *ez-Zâhir fi Ğarîbi'l-Fıkhi*'nin Şafiiler arasında gördüğü rağbeti Hanefiler arasında görmüştür. M. Sadi Çöğenli tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır¹⁸. Ayrıca bu eserin Beyrut'ta da baskısı yapılmıştır.

c. el-Îzâh fi Şerhi'l-Makâmât li'l-Harîrî:

¹⁶ Hamevî, *Mucemu'l-Udebâ*, V, 1961-1962; Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri-Harzem Dil Ekolü*, s. 93-96.

¹⁷ Ali Yılmaz, *Nâsır b. Abdisseyid el-Mutarrizî ve el-Misbâh Adlı Eseri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s.2.

¹⁸ M. Sadi Çöğenli, *el-Mutarrizî ve el-Muğrib fi Tertîbi'l-Mu'rib'inin Edisyon Kritiği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1986.

el-Harîrî (v.h.416)'nin *Makâmat*'ının şerhi olan bu eser, 1272 yılında Tebriz'de basılmıştır. el-Mutarrizî bu eserin sonuna bir icazetname yazmıştır.

d. Muhtasaru Islâhi'l-Mantık:

Tabakât kitaplarında ismi geçen bu eser tanımış dilci İbnu's-Sikkât (v.h.244)'in dil ile ilgili *İslâhu'l-Mantık* adlı eserinin muhtasarıdır.

e. el-İknâ' Limâ Huviya Tahte'l-Kinâ':

Müterâdif (Eş anlamlı) kelimeler lügatçesidir. Bu eseri de oğlu için yazmıştır. Eser basılmamış olup henüz yazma halindedir.

f. el-Mukaddimetu'l-Mutarriziyye:

g. el-Muhtasaru'l-Mevsûm:

h. er-Risâle:

ı. Risâle fî Fesri'l-Mevlâ:

8. Ebû Yakûb es-Sekkâkî (1160-1228):

Harezmlidir. O, ilk önemli belagat kitaplarından *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserin müellifidir¹⁹. Bedî, Beyân ve Meânî konularında yazılmış eserin önemi sistematik bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Daha sonra bu eser üzerine telhis ve şerhler yazılarak bu çizgi belagat alanında devam etmiştir.

9. Ebû Muhammed el-Kâsım b. el-Huseyn b. Muhammed el-Harezmî (1160-1230):

Kitâbu't-Tavdîh fî Şerhi'l-Makâmât, *Kitâbu Acâ'ibi'n-Nahv*, *Kitâbu's-Sirr fî'l-Î'râb*, *Kitâbu Şerhi'l-Mufred ve'l-Muennes* gibi eserleri bulunmaktadır²⁰.

10. Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî (ö. 666/1268)²¹: Cevherî'nin eserinden seçtiği kelimelerle oluşturduğu *Muhtâru's-Sihâh* adlı Arapça sözlüğü ile Arap diline hizmet eden Türk kökenli alimlerdenidir.

Sonuç olarak; bu çalışmada XII. ve XIII. yüzyıllarda Orta Asya'da yetişmiş on ilim adamının Arap diline katkı yaptığı tespit edilmiş olup, onların eserlerine işaret edilmiştir.

¹⁹ Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 222; Ömer Rida Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, IV, 148-149; Clement Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, s.169.

²⁰ Zekeriyâ Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri-Harzem Dil Ekolü*, s.114.

²¹ Hayatı ve eserleri için bkz. Ömer Rida Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, III, 168.

Zaman içinde yapılacak araştırmalarla henüz tespit edilmeyen başka ilim adamları ve eserleri de gün yüzüne çıkacaktır.